

העלייה היהודית לארץ-ישראל לפי המסמכים של
עלי אפרם, מתצורף ירושלים (1906-1908)*

אבנר לוי

תולדות ארץ ישראל 12

(164-174)

לא רבים הם המסמכים התורכיים שעניינם בעליות הציוניות. המושל הצבאי הבריטי הראשון של ארץ-ישראל, רוֹנְלֵד סְטוֹרְס, ציין שלא מצא שום ארכיון תורכי בעת כניסתו לתפקידו בדצמבר 1917. סביר להניח שהתורכים השמידו את הארכיונים לפני נסיגתם. יוצא-דופן הוא חיק אחד, המכיל כ-350 מסמכים מארכיונו של עלי אפרם, מי ששימש כמתצורף (מושל) של מחוז ירושלים בשנים 1906-1908, שהגיע לגנוח המדינה ונשמר כ'חטיבה 83'.

רוכ המסמכים בתיק זה קשורים בהתכתבותן של המתצורף־לך — יחידה אדמיניסטרטיבית עות'מאנית שבראשה עמד המתצורף — בשנים 1906-1908: מכתבים, מברקים, דינים-דחשבונית ותזכירים שנשלחו ממנה ושהתקבלו על-ידה. עיקר ההתכתבות התנהלה בין המתצורף־לך וקושטא או בין המתצורף־לך והנפות (קאיים-מקאמלך) השונות, בעיקר נפת יפו. יש כתיק גם מכתבים אישיים של עלי אפרם, מסמכים משנים קודמות ואף העתקים של הוראות, החלטות וחוקים הקשורים בבעיות הספציפיות שבהן טיפל עלי אפרם. בחלק מן המסמכים חסרים תאריכים וחתימות, אבל ברוב המקרים ניתן לשער על-פי תוכנם מי כתב למי ומתי.

בעת כהונתו של עלי אפרם כמתצורף עמדה העלייה היהודית בראש דאגותיו של מתצורף־לך ירושלים, ולכן ריכו מסמכים רבים הקשורים בנושא זה. תעודה מספר 30 בחטיבה זו היא סיכום של הוראות והחלטות שונות הקשורות בעניין היהודי. תעודה 86 היא סיכום דיון של המועצה המינהלית של המתצורף־לך באותו עניין, וכוללת תמצית הוראות שונות שנשלחו מקושטא. תעודה 93 היא העתק של דין-דחשכון שנשלח לקושטא בשנת 1898 על-ידי המועצה המינהלית. כתעודה 94 נכללו הוראות ששלחה קושטא בדבר עולי-רגל יהודים. תעודה 101 היא דשימה של אדמות בנפת יפו השייכות ליהודים, ותעודות 66-79 הן תרגומים של ידיעות שפורסמו בעיתוני העולם על ביקודו של הרצל בקושטא.

* מאמר זה מושתת על עבודה סמינריונית שנכתבה בשנת 1974 בהוג להיסטוריה של ארצות האסלאם באוניברסיטה העברית בירושלים. את העבודה הדריך מורי דוד פרוז, שלוברו מוקדש מאמר זה. תודתי נתונה לגנן המדינה ולמנהל הגניזה ד"ר א' אלסברג, שאפשר לי להשתמש במסמכים שבגנן.

P. A. Alsberg, *The Israel State Archives as a Source of Information on the History of Palestine* 1
during the Period of Ottoman Rule, Jerusalem 1970, p. 1 [להלן: אלסברג].

המדיניות העות'מאנית כלפי העלייה הציונית

כבר בשנת 1881 נקבעה המדיניות העות'מאנית כלפי העלייה הציונית: יהודים רבים מרוסיה ביקשו, בעקבות הפוגרומים שפגעו בהם, לקבל ויזה מהקונסול התורכי באודסה כדי לעלות לארץ-ישראל. הקונסול, שעמד בפני בקשות רבות להענקת אשרות, נרתע סלקחת על עצמו את האחריות, ופנה לקושטא בבקשה לקבל הנחיות מפורשות. ב-24 באוגוסט 1882 הבריקה קושטא לקונסול שלא יתן ליהודים אשרות-כניסה לארץ-ישראל: הותר להם להשתקע במקומות אחרים של הקיסרות העות'מאנית, אבל לא בקבוצות גדולות.²

מאז 1882 היו עליות ומרדנות ביחסה של המדיניות העות'מאנית לעלייה הציונית, אבל קוויה העיקריים לא השתנו: לאסור על היהודים את הכניסה לארץ-ישראל ולא לאפשר להם ריכוז טריטוריאלי. לכל היותר היו העות'מאנים נכונים לתת להם מקלט, אבל לא מרינה. גם מתן המקלט לא נבע מרצון אלא מאונס,³ בשל אי-יכולתה של הקיסרות העות'מאנית לעמוד נגד לחצים תיצוניים שהופעלו עליה. השיקול העיקרי במדיניות העות'מאנית סקרוו היה בחששות שריכוז היהודים בארץ יביא לידי היווצרותו של גורם בדלני נוסף לארמנים ולבולגרים בתוך הקיסרות. התנועה הציונית היתה תנועה מדינית ששאפה למרינה יהודית עצמאית, והתורכים הששו מפני הסכנה לאימפריה הטמונה בשאיפה זו.⁴ שיקול אחר היה כרוך בעובדה שהיהודים העתידים לבוא לארץ-ישראל היו נתינים זרים, והתורכים ביקשו להימנע מסכסוכים עם המעצמות הזרות. רוסיה לתצה על קושטא לא לקבל יהודים נתינים זרים לארץ-ישראל כדי לא לערער את הסטאטוס קוו העדין.⁵ זאת ועוד: התורכים נמצאו בסכסוך עם בריטניה על קביעת הגבול בין ארץ-ישראל וסצרים, ולא רצו שבמקומות הקרובים לגבול-הסכסוך יתרבו נתינים זרים.⁶

בתקופה הנדונה נחלקה ארץ-ישראל מבחינה מינהלית לשני אזורים. הדרום ומרכז-הארץ היוו את המצוקלף של ירושלים, שמאז 1886 היתה קשורה ישירות לקושטא; האיזור השני, צפון-הארץ, נחלק אף הוא לשני קאים-מקאמלכים, עכו ושכם. והיה קשור לולאנת (סחוז) של בירות.⁷ בין השנים 1904-1906 היה אחמד רשיד המצוקרף של ירושלים, וגילה יחס סובלני כלפי היהודים.

2 N. Mandel, 'Turks, Arabs and Jewish Immigration into Palestine, 1882-1919', *Middle Eastern Affairs*, IV (St. Anthony's Papers No. XXVII), ed. by A. Hourrani, London 1965, p. 80 [להלן: מנדל].

3 D. Farhi, *Documents on the Attitude of the Ottoman Government towards the Jewish Settlements in Palestine after the Revolution of the Young Turks (1908-1909)*, Jerusalem 1970, p. 2 [להלן: פרחי].

4 על השיקולים העות'מאניים ראה: מנדל, עמ' 31; פרחי, עמ' 1. על החשש מהיווצרותו של ריכוז יהודים בארץ ישראל ראה תעודה 33 (חטיבה 83), שבה כותב מחמד עסאף, הקאים-מקאם של יפו, אל עלי אפרם. שהיהודים עלולים... לייסר כאן בזמן הקרוב. לאחר שיבואו במידה מספיקה, ממשלה עצמאית ולהקים חס ושלום כנופיות מורדים, כמו בבולגריה ובארמניה.

5 מנדל, עמ' 81. על אף הנאמר שם, לחצו הרוסים על הקיסרות העות'מאנית לקבל מהגרים יהודים נתיני רוסיה. הקונסול הרוסי והשגריר הרוסי התערבו כל פעם לטובת היהודים הרוסים.

6 דאגה זו מובלטת בתעודה 11, בתזכירו של עלי אפרם אל משרד-הפנים. בתזכיר לא צוין תאריך, אך מתוכנו ברור שנכתב עם עזיבתו של עלי אפרם את ירושלים כשנח 1908.

7 מנדל, עמ' 79.

בזמנו גדל מספר היהודים בעיר ודבר זה עורר את זעמם של ערביי המקום, שלחצו על קושטא לשנות זאת.⁸ אחמד נשיד פוטר מתפקידו והפאתקלך — המזכירות — של ירושלים התבקשה לבדוק מחדש את נושא היהודים ולהגיש על כך דין-וחשבון. ב-15.11.1322 (היא שנת 1906) שלח הפאתקלך את הדין-וחשבון הנדרש וכו מידע יסודי על יהודי העיר:

היהודים נחלקים לשניים: ספרדים ואשכנזים. הספרדים מונים כ-25,000 איש, והם כפופים לחכם באשי [הרב הראשי שישב בקושטא והיה אחראי על כל היהודים]. ניהולם לפי הקאנון-נאמה [חוק] שלהם. מוצאם מספרד ומארצות האסלאם. אין להם קשר עם מוצאם... רובם נתינים עות'מאנים ונאמנים למדינה הנעלה [כינוי למדינה העות'מאנית] וצייתנים. הם גם מסתדרים יפה עם שאר העמים השכנים.

הדין-וחשבון מונה מספר עדות הנמנות עם הספרדים — כמו מוגרכים, גודג'ים, בובארים, תימנים ועג'מים — ומציין שחלק מהגודג'ים והבוכאדים נתונים לחסות רוסית. על האשכנזים נאמר בדין-וחשבון שהם —

מונים כ-35,000 איש ופחות מ-5,000 הם בעלי אזרחות תורכית. הם הגרו מרוסיה, מגרמניה, מהונגריה, מגאליציה ומרומניה. נמצאים תחת חסותם של הקונסולים הזרים. לחכם באשי אין שום השפעה עליהם...⁹

חודש לאחר הגשת הדין-וחשבון התמנה עלי אכרם (אחר-כך היה שם משפחתו Bolayir) כמתצ'רף של ירושלים. אכרם היה בנו של המשורר והוגה-הדעות הנודע נאמק כמאל. הוא נולד בקושטא ב-1868, למד שנתיים ברשדיה (בית-ספר המקביל לחטיבת-הביניים בארץ) של פאתת, ועזב את בית-הספר בלי לקבל דיפלומה. ב-1.12.1304 (1888) הוא נחמנה באתב (מזכיר) למא-כין (משרד-ההנהלה בארמון, שמקומם היה בין אגף-הנשים ואגף-הגברים), ונשאר בתפקיד זה עד שהועבר לירושלים. קיבל אותות-הצטיינות רבים. ונודע ביושרו וביעילותו. בחינוכו השתלבו יסודות מוסלמיים מסורתיים — ערבית, פרסית — ויסודות איזופיים-מודרניים — צרפתית. גם הוא היה משורר, אבל רמת שיריו לא הגיעה לזו של אביו.¹⁰ הוא נשאר בתפקידו כמתצ'רף ירושלים עד 1908, כאשר נתמנה לנלאיח של ביירות לאחר מהפכת התורכים הצעירים.¹¹ כאשר התמנה למתצ'רף של ירושלים הוזמן עלי אכרם לצדאנת (ראשות-הממשלה) וקיבל הנחיות והסברים על הבעיות הקשות בירושלים, והחשובה שבהן: היהודים. הוטל עליו לחקור היטב בעניין זה ולכתוב דין-וחשבון מפורט לישער העליון. הוא הגיע לירושלים ב-6.12.1322 (1906), ולאחר שבועה חודשים שלח לקושטא את הדין-וחשבון הנדרש,¹² ארוך ומפורט ומקיף עמודים

8 שם, עמ' 38.

9 חטיבה 83, תעודה 23.

10 על קורותיו של עלי אכרם ראה תעודה 178.

11 תעודה 32 מיום 1.8.1324 (1908) היא תעודת-זיכור שניתנה לו על-ידי המועצה המינהלית של ירושלים.

12 תעודה 21.

רכים, שנכתב כדי שיקושטא חידע את המצב ותשלח הנחיתה. עלי אפרם הסביד את שורש הבעיה, את מהות משאלותיהם ושאיפותיהם של היהודים כלפי ירושלים, את הצעדים שנוקטו עד לזמנו של עלי אפרם ואת הצעדים שיש לדעתו לעשות בעתיד.

בין שאר דבריו ציין כי 'הבעיה חרשה. תחילתה ב-1884 והיא קשורה בלחצים רוסיים ורומניים על היהודים הנתינים באותן המדינות'. כשביל היהודים ירושלים היא גן-עדן הם רוצים לחיות ולמות בה... הם מאמינים שארץ זו שייכת להם בלבד ושאיך לשום אדם אחר זכות עליה'. הוא ציין שאי אפשר למנוע הגירתם של היהודים הקשורים לארץ-ישראל ברגשות עמוקים ונתמכים על-ידי רוטשילד, הירש וארגונים רבים אחרים, כל עוד נמשכות הרדיפות באירופה. בדין-וחשבון נאמר עוד שהיו ניגודים ואי-בהירות בעניין איסור ההגירה, ויש למנוע התערבות המעצמות הזרות וקונסוליהן ולהשיג מספר גדול של שוטרים ופקידים ישרים. חשיבותו הרבה של הדין-וחשבון היא בכך שהוא מספר בסדר כרונולוגי ובפורטרוט את כל הקשור ליהודים.

הפךמאן האוסר הגירת יהודים לירושלים ופירושו לפני 1906

במסמכים של חטיבה 83 לא נמצא הפךמאן (הצו המלכותי), שנשלח למתצ'רפ'לך בשנת 1884 ובו נאסרה כניסת יהודים לארץ-ישראל. אף-על-פי-כן אפשר לשחזר במידת-מה את תוכנו, על-פי מסמכים רבים המצטטים ממנו. הצו פותח בציון העובדה שקבוצות יהודיות גדולות מחמש מדינות אירופיות מבקשות אישור-כניסה לארץ-ישראל. דבר זה נוגד, לדעתו, את האינטרסים של המדינה העות'מאנית, ולפיכך יש בו הוראה שלא לתת להן אישור-כניסה. המתצ'רפ'לך פירש שהצו אוסר על יהודים להיכנס ארצה רק אם הם באים בקבוצות גדולות ומחמש המדינות האירופיות הנזכרות בפךמאן. כמשך הזמן התעוררו בעיות סביב מהות האיסור, וניתן פירוש חדש לשני עניינים אלה. מן הראוי להדגיש שהמתצ'רפ'לך קיבל את צו האיסור בשנת 1884 ואילו הקונסולים העות'מאנים באירופה כבר קיבלו צווים כאלה בשנת 1882.¹³

האיסור על נתיני מדינות שונות

פקידים עות'מאנים שונים ציינו במסמכים רכים מדינות שונות, כחמש המדינות שעל נתיניהן היהודים נאסר לעלות לארץ: אי-אפשר אפוא לקבוע בוודאות מי הן חמש המדינות הללו, אבל אין ספק ששתיים מהן היו רוסיה ורומניה. הפאש-קומיסר (מפקח-משטרה) של יפו, מחמד פ'ודי, במכתבו למתצ'רפ'לך של ירושלים מיום 7.6.1323 (1907), הזכיר בהקשר זה את 'נתיני רוסיה, אוסטריה, איראן, יוון ורומניה'.¹⁴ הקאים-מקאם של יפו, מחמד עסאף, בתזכירו מיום 26.6.1332

13 פרוי. שם. בתעודה רבות מזכרת שנת-הכספים 1300, היא שנה 1884. כך כותב, למשל, עלי אפרם בדין-וחשבון שלו משנת 1906: '...ראשיתו האמיחית של העניין היהודי היא בשנת הכספים 1300 [1884]. בגלל הלחץ על היהודים ברוסיה וברומניה הם התלו להגיע או קבוצות-קבוצות לירושלים, על-פי הבקשה וההודעה שמסר ל"שער העליין" ראף פאשא, שהיה אז מתצ'רפ'לך של ירושלים... נאסרה הגירתם של היהודים לירושלים' (תעודה 21).

14 תעודה 20.

(1906) למתצ'רפלך של ירושלים, דיבר על נתיני רוסיה, אוסטריה, גרמניה וספרד.¹⁵ פרחי כתב שיהשער העליון, אשר את עליית אותם היהודים לארץ-ישראל שהם נתיני רוסיה, רומניה ובלגיה.¹⁶

מן המסמכים הרבים עולה שאיסור ההגירה שחל על נתיני חמש מדינות אושר בשנת 1891 על-ידי 'השער העליון', ורק בשנת 1898 ניתן לאיסור פירוש כללי שלפיו הוא חל על הנתינים של כל המדינות הזרות. בדין-וחשבון של המועצה המינהלית מ-15.4.1326 (1900) נאמר:

האיסור אשר נקבע מטעם המדינה בשנת 1300 [1884] בדבר התיישבותם של היהודים הנתינים הזרים בארץ פלסטין ואשר אושר בשנת 1307 [1891] נתקבל בירושלים בנוגע לנתיני חמש המדינות בלבד, וער לפני שנתיים [כלומר עד ל-1898] ניתן היתר לבואם ולהתיישבותם בפלסטין של כל היהודים הזרים, פרט לנתיני מדינות אלו.¹⁷

עלי אכרם סיכם בדין-וחשבון את הדברים באומרו ש'האיסור נוגע למהגרים היהודים וכולל את כל הנתינים הזרים בלי יוצא מן הכלל. הוא הודגש בצורה החלטית בפקודה מיום 5.5.1314 [1898].¹⁸ מן המסמכים מתברר שהקונסולים השונים סברו שהאיסור חל רק על נתיני רוסיה; אך הקונסול הרוסי פירש שהאיסור חל רק על נתינים רוסיים הבאים ללא דרכון. הוא טען שאם יש ברושחם דרכונים, הרי זו ההוכחה לכך שהם יחזרו לרוסיה ועל כן אין האיסור חל עליהם.¹⁹ בשנת 1898, כאשר הודגש אופיו הכללי של האיסור, עלתה על הפרק שאלת עלייתם של 45 יהודים מארצות-הברית. נראה שהם ביקשו — וקיבלו — היתר-כניסה לארץ-ישראל מידי השגריר התורכי ברושינגטון. ואולם, לאחר הפירוש החדש של האיסור, ניתנו הוראות לבטל את ההיתרים האלה. הקונסול האמריקני בירושלים התנגד לביטולו, והמתצ'רף פנה לקושטא בבקשה לפנות לטג'יר האמריקני בקושטא ולתבוע ממנו להעביר הוראה ברורה לקונסול בירושלים.²⁰ אין בידנו מסמכים מהם ניתן ללמוד על סיוע הפרשה. מבל מקום ברור שלשלטונות התורכיים בירושלים לא הייתה השפעה על הקונסולים הזרים. כך כתב המתצ'רף לקושטא ב-8.8.1314 (1898):

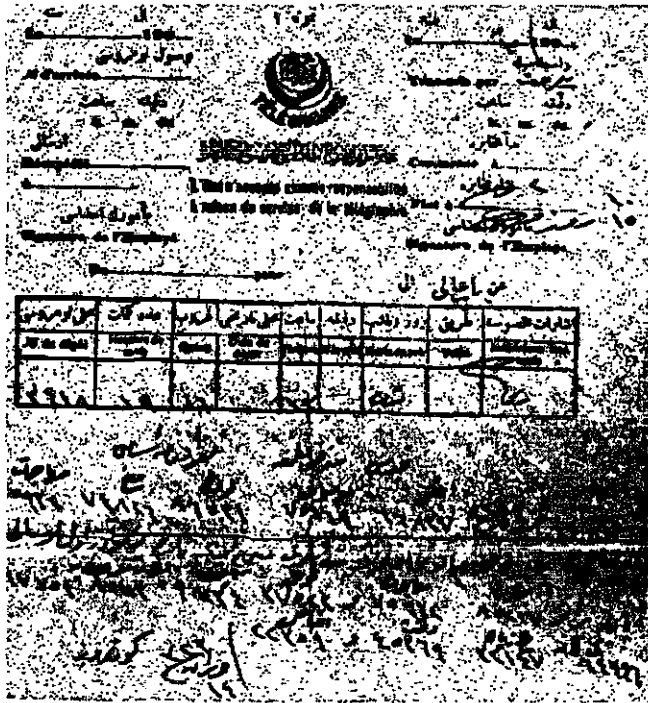
הקונסולים של ארצות-הברית, אנגליה, צרפת וספרד אומרים שלא קיבלו הוראות משגריריהם בקושטא בדבר אי-קבלתם של מהגרים יהודים. נתקלנו בקשיים ובהפרעות ועוד ניתקל, ער אשר השגרירים יתנו הוראות ברורות ומוחלטות לקונסולים כאן.²¹

מעניין הדבר שגם לאחר שנת 1898, ב-15.12.1321 (1905), ציינה המועצה המינהלית של ירושלים ל'שער העליון' ש'על הנתינים האיטלקים לא חל האיסור'.²²

האיסור על מהגרים יחידים

באיסור משנת 1300 (1884), שהוטל על עליית היהודים, דובר על קבוצות, ומכאן עשוי להשתמע כאילו הייתה מותרת עלייתם של יחידים. השלטונות המקומיים אכן עמדו בפני בעיה כיצד להגדיר

15 תעודה 33. 17 תעודה 93. 19 תעודה 100. 21 ש.מ.
16 פרחי, ש.מ. 18 תעודה 21. 20 תעודה 14. 22 תעודה 100.

מברק מן יהשער העליון אל המצרף
של ירושלים, 14 ביוני 1891. במברק
הוראות על האמצעים שיש לנקוט בדבר
איסור הגירתם של היהודים הזרים

קבוצה, וכנראה שלא החמידו בכך. בשנת 1888 (1.9.1304) התעוררו קשיים כעניין זה כאשר הגיעו ארצה יהודים יחידים ולא קיבלו אישורי-כניסה משלטונות המקום. הרבר נודע בקושטא והשער העליון הורה לירושלים לאפשר את כניסתם משום שהאיסור חל רק על קבוצות.²¹ לאחר הוראה זו שוב לא הציבו שלטונות-המקום מכשולים לפני יהודים שרצו לעלות לארץ-ישראל, ואפילו יהודים שהתארגנו לעלות בקבוצות ופירקו, לפני הכניסה לארץ, את הקבוצה כדי לשוב ולהתאחד לאחר-מכן. לא היה קנה-מידה מוסכם שיקבע מהי היקפה של קבוצה. לפיכך התגלעו סכסוכים בין התורכים והקונסולים הזרים; מה שהוגדר על-ידי התורכים כקבוצה, נראה בעיני הקונסולים כירק כמה משפחות בודדות. מצב זה נמשך עד לשנת 1891 (18.6.1307). מאז ואילך ביטל השער העליון את חופש-ההגירה גם ליחידים.²² יוצא שהעולים בפרק-הזמן שבין 1888-1891 עלו באורח חוקי. כך יכול היה כל יהודי לטעון שעלה בשנים הללו, ואילו השלטונות התורכיים לא יכלו להוכיח את ההיפך. ניתן לסכם ולומר שאיסור ההגירה נעשה כללי וקשוח יותר בגלל הפירושים החדשים שנחלוו אליו על-ידי השער העליון. בשנת 1891 נאסרה עלייתם של יחידים, ובשנת 1898 נאסרה עלייתם של נתיני כל המדינות הזרות.

23 הצו צוטט בתעודה 86 ובתעודה 21.
24 שם.

המאבק בין היהודים והמטצ'רפלקז בראי המסמכים של עלי אפרם אין צריך לומר שהיהודים לא ראו עצמם כפופים למגבלותיהם של החוקים וההוראות של העות'מאנים. הם נאבקו באיסור העלייה ועקפו אותו בדרכים שונות: ניצול פרצות בחוקים העות'מאניים וניצול חולשתה של המדינה העות'מאנית.

עקיפת האיסור, תוך ניצול הפרצות במערכת-המשפט ובחוקים העות'מאניים, נעשתה בעיקר תוך שימוש בקשרי-מסחר או בעלייה לרגל. לפי הסכמי הקאפיטולאציות, ניתן לזרים חופש סחר בתחומה של המדינה העות'מאנית. כל יהודי היה יכול אפוא לטעון שהוא סוחר — וכך להיכנס לארץ-ישראל. התורכים חיפשו דרכים כדי למנוע את השימוש בתירוץ הסחר על-ידי היהודים. לפיכך אסרו על סוחרים להביא עמם את משפחותיהם, וכל סוחר חויב לציין בדרכונו את סוג המסחר שלשמו בא וכמה זמן הוא עתיד לשהות בארץ. אף-על-פי-כן ידעו השלטונות שאין די באמצעים אלה כדי לעצור בעד היהודים. הם התייעצו עם משפטנים בקושטא והגיעו למסקנה כי לא חלה על ירושלים התובה של מתן חופש-סחר לזרים משום שאין היא מרכז מסחרי. 'השער העליון' אף שלח תזכיר בעניין זה לשגריר הרוסי בקושטא, הודיע למטצ'רפלקז על תזכיר זה, וציווה לא לתת ליהודים להיכנס²⁵ לארץ כסוחרים.

אשר לעלייה לרגל, הרי בפךמאן ממארס 1884, שאסר את עלייתם של יהודים מחמש מדינות אירופיות בקבוצות, לא ניתן פטור לבאים כעולירגל. ואולם אחר חודשים, עקב לחציהן של מעצמות זרות, הוצאו העולים לרגל מתחולת האיסור.²⁶ אבל תקופת-שהותם הוגבלה: תחילה לחדש ימים ואחר-כך לשלושה חודשים. השלטונות ניסו למנוע את השימוש בעלייה לרגל כתירוץ לשיבת-קבע, אבל לא הצליחו בכך: יהודים רבים נכנסו ארצה בעולים לרגל. לפי החקונן התורכי העולה לרגל היה חייב להצטייד בודיזה שבדרכונו בקונסוליה התורכית בארץ-מוצאו. הבא בלי דרכון, או כדרכון פגום, לא הורשה להיכנס. הבא בלי אשרה חויב בתשלום קנס של 40 גרוש. למעשה נתנו השלטונות אורכה של 48 שעות לאלה שבאו בלי מסמכים או שמסמכיהם היו פגומים, כדי ששיגו מסמכים כשרים מן הקונסוליות בירושלים. על-פי רוב הצליחו היהודים להשיג מסמכים כאלה תוך 48 שעות או שהסתתרו מפני השלטונות. כך לא גבו בדרך-כלל גם את הקנס.

לפי התכנון, עולה לרגל חייב היה להשאיר את דרכונו בנמל יפו ולקבל במקומו אישור-שהייה — 'הפתקה האדומה'. בתחילה נמנעו היהודים מלהשאיר את דרכוניהם והתחמקו מהנמל בלי לקבל את 'הפתקה האדומה'; ואולם במשך הזמן התברר להם כי יש יתדונות ב'פתקה האדומה', שהעניקה להם שלושה חודשים של חופש ולגיטימיות, מה גם שתמיד אפשר היה לקנות פתקה אחרת. לעומת זאת לא היה ביכולתם של התורכים להשתלט על מספר גדול של דרכונים ולאֶתר בעזרתם את היהודים בתוך הארץ. לרשותם עמדו פחות משישים שוטרים חסרי-אמצעים וחסרי-רצון לרדוף אחרי היהודים. אפילו כשתפסו יהודי ורצו לגרשו, התערבו הקונסולים לטובתו.

25 תעודה 89.

26 תעודה 21. על הפרוצדורה במתן אישור-כניסה לעולירגל ראה: תעודה 91.

מאגרי מנועה מוסר...
 ודינתך חתומה...
 ודינתך חתומה...

מסמכים	מסמכים ופיקוח	חלל לולעין... והנהגה...	מקדמי	מל דודי	מסמך דאביט	מסמך מל ופיקוח	מסמך
<p>מסמך... מסמך... מסמך...</p>	<p>מסמך... מסמך...</p>	<p>מסמך... מסמך...</p>	<p>מסמך...</p>	<p>מסמך...</p>	<p>מסמך...</p>	<p>מסמך... מסמך...</p>	

אשר...
 אשר...
 אשר...

מסמך אדומה

ב-10.9.1907 (1907) כתב קחמד צטאף למסצ'רפלק ש מאות יהודים עולים לרגל משאירים את דרכונם ומקבלים אישור-שהייה של שלושה חודשים. רק כ-10% תחזים והשאר מתפורים בארץ-ישראל.¹⁷ ובמכתבו מ-12.6.1907 (1907) הוא ציין שבאים יהודים בלי דרכונים, רובם מוחזרים והלקם נשאר בערבות הקונסולים.¹⁸ במשך הזמן הצטברו אלפי דרכונים בנמל יפו, למרות שהיהודים יכלו לקבל בדרכים שונות את דרכוניהם תורה.¹⁹ השלטונות לא יכלו למנוע את ניצול התירוץ של העלייה לרגל על-ידי יהודים, ואמנם היה זה התכסיס העיקרי שבו השתמשו היהודים כדי להיכנס ארצה. כאמור, השתמשו היהודים בדרכים וכאמצעים רבים במאבקם נגד איסור הכניסה. את הסיוע החשוב ביותר במאבק זה העניקו הקונסולים הזרים וכן שתיתותם ואי-עילותם של הפקידים העות'מאניים.

27 תעודה 17.
 28 תעודה 25.
 29 אלסברג, עמ' 6.

עזרת הקונסולים

בתחומים רבים עזרו המעצמות ליהודים כדרכם לארץ. לתצן הוא שהשיג את חופש העלייה לרגל, והשפעתן מנעה את השימוש באלמות נגד היהודים. עזרתם של השגרירים בקושטא סייעה הן בנושאים עקרוניים והן בעניינים ספציפיים. לשגריר הרוסי נודע תפקיד חשוב בפיטוריו של הקאיים-מקאם התקיף של יפו, מתמר עסאף, שהציק ליהודים.³⁰ הוא מתה על כך שאסרו על יהודי נתין רוסי לקנות ארמות בירושלים.³¹

אבל אפשר שאת העזרה החשובה ביותר קיבלו היהודים מידי הקונסולים במתצ'רפ'לך של ירושלים. המסמכים השונים של המתצ'רפ'לך משווים לעזרה זו השפעה רבה. אולי מתוך בוונה לבסות על אחלת-ידם נגד היהודים. לפי מסמכים אלה, עזרו הקונסולים ליהודים לחזור ארצה בדרכים בלתי-ליגאליות ועשו לטשטוש עקבותיהם. הם ניצלו את הסכמי הקאפיטולאציות לטובת היהודים, נתנו ערכיות-שווא ואף שיקרו וזייפו. כשהגיע יהודי תסר דרכון או בדרכון פגום, הם סיפקו לו תעודות חדשות. כשבא אדם שנאסרה עליו הכניסה מטעם בלשהו, ערב בערו הקונסול, וכך יכול היה להיכנס ארצה ולהיעלם. וכך כתב מתמר עסאף למתצ'רפ'לך: 'כאשר באים יהודים שאסור להם להיכנס ארצה... ערכים להם אנשי הקונסוליה כאומרם שיחזור לארצו בלעומת שכא, לפי הערכות הזו מתירים להם את מעברם וכניסתם'.³² הקונסולים אף ביקשו שיוחזרו דרכונים שנשארו ביפו בעת כניסת יהודים, מתוך הטענה שהללו נפטרו, וכיוצא בזה.³³

עלי אפרם מסר בדין-וחשבון שלו פרטים על העזרה שהגישו הקונסולים ליהודים.³⁴ הקונסולים הורידו את היהודים מן האוניות בסירות הקונסוליה, כשאליהם גלווים פקידי הקונסוליה, שסיפקו להם תעודות ועזרו להם להגיע לירושלים. הוא גם הסכיר את הסיבה לעזרת הקונסולים: 'על-פני החשיבות היוצאת מן הכלל מנקודת-מבט של הנצרות טבעי הדבר שכל מדינה זרה נותנת ז'ענה לריכוי מספר נתיניה פה, אפילו הם יהודים'. עלי אכרם הוסיף ואמר שפקידי הקונסוליה עזרו בהתלהבות ליהודים בגלל השותר שהם מקבלים מהם. הוא התלונן שהמעצמות מגלות במידה רבה איבה לשלטון העות'מאני, והצביע כתחושת-עלבון על העובדה שדווקא הרוסים והאוסטרים, שבמדינותיהם לחצו את היהודים ואף גירשו אותם, מגינים עליהם מפני העות'מאני מטעמים אנטישניים. היהודים, שקיבלו צו לעזוב את ארץ-מראם, ואשר אפילו הקונסולים המגינים עליהם המשיכו לכנות כשיחות פרטיות 'יהודים מלובלכים', הזכירו בגאווה לפקיד העות'מאני את נתינותם הזרה.

ואמנם, בסכסוכים הרבים שהתעוררו בין היהודים ושלטונות המתצ'רפ'לך התערבו השגרירים בקושטא ולתצו על 'השער העליון'. עד אשר צוותה קושטא לירושלים 'לא לאפשר מצב שיגרום לבעיות עם השגרירויות הזרות'. לדעתו של עלי אכרם, 'אין פירושו של דבר אלא לא לנקוט שום פעולה נגד היהודים'.

30 פרזי, עמ' 5.

31 תעודה 20.

32 תעודה 25, מיום 12.6.1323.

33 תעודה 17 מקאיים-מקאם יפו אל המתצ'רפ'לך מיום 9.10.1323 (1907).

34 תעודה 21.

אי-היעילות והשחיתות במנגנון העות'מאני

להצלחתם של היהודים לעקוף את איסור ההגירה בשל אי-היעילות והשחיתות במנגנון המֶתְצֶרֶףֶלֶךְ ניתן ביטוי מפורש במסמכים הכלולים כחטיבה 83. לפיהם לא עמדו לרשות המימשל די פקידים ושוטרים ולא היו בידם אמצעים מספיקים. הפקידים היו מושחתים, השיטות מיושנות ואמצעי התחבורה והתקשורת לקויים. ולדעת עלי אפרם 'אי-אפשר יהיה למצוא אנשים ישרים ומהימנים שיוכלו לעמוד בפני הזהב היהודי'.³⁵

בשנת 1900 הוביחה המועצה המינהלית של ירושלים את אוולת-ידיה נגד הפקידים המושחתים. מאחר שכל יהודי יכול היה לטעון שעלה בין השנים 1888-1891, אי-אפשר היה להאשים את הפקידים באשמה של מתן עזרה בלתי-חוקית ליהודים משום שלא נמצא יהודי שיעיד נגד פקיד מושחת כלשהו.³⁶ המועצה המליצה אפוא להגדיל את מספר תחנות-המשטרה ואת מספר הז'אנדרמרים והשוטרים. להעלות אח שכרם ולתת פרסים למצטיינים במאבקם נגד היהודים. ואולם השלטון המרכזי לא היה בידו להקציב כסף ופקידים נוספים לירושלים. זמן רב לאחר הדין-וחשבון של המועצה המינהלית, חזר הנאש-קומיסאר של יפו וביקש להקים תחנות-משטרה בסביבות שכם וחיפה.³⁷ ממכתבו אנו למדים גם שלרשות משטרת יפו לא עמדה אפילו סירה אחת וברוב הדרכונים לא היה תצלום בעליהם.

עלי אפרם פתח במאבק נגד השחיתות ופיטר פקידים רבים, ביניהם את הקאפי-מקאם של יפו, רציא אפנדי, הנאיב של יפו, מפקד-הגמל ומפקד-המשטרה של יפו. אלה פתחו כמערכה נגדו, ופנו לאישיות חשובה בקושטא כדי שתשים קץ ל'השתוללותו' של עלי אפרם.³⁸ ואילו עלי אפרם עצמו פנה בבקשת תמיכה לאנשים חשובים, פעמים רבות לוודיר הגדול ופעם אחת אפילו לסלטאן עבד אלחמיד השני עצמו. במכתבו הביע את נאמנותו ואמר כי כל מה שעשה לא עשה אלא למען טובת המדינה הנעלה:

שימשתי סכר נגד כוונותיהם של היהודים כאן ואסרתי עליהם באופן מוחלט רכישת ארמות רחבות-ידיים. כך גם פיטרתי מושחתים ורעים רבים. אי לכך ייתכן מאוד שהיהודים יפעלו נגדי בכספם והפושעים המפוטרים יצאו נגדי בהאשמות ובשמועות.³⁹

על אף מאמציו הרבים לא עלה בידי עלי אפרם להביא לשינוי המצב, והיהודים המשיכו לנצל את שחיתותו של מנגנון המֶתְצֶרֶףֶלֶךְ ואת אי-היעילותו.

מן המסמכים שבידינו אנו למדים גם על הדרכים השונות שבהן השתמשו היהודים כדי לעקוף את איסור העלייה לרגל. הם נכנסו לשטחים העות'מאניים שמחוץ לארץ-ישראל — כגון בולגריה, ביירות או מצרים — ומשם עלו לירושלים. יהודי אורת תורכי יצא את ארץ-ישראל בשמו של מהגר בלתי-חוקי וחזר בשמו האמיתי.⁴⁰ אם לא הצליחו היהודים לחדור מיפו, המשיכו דרכם לעכו, לחיפה או לביירות, וחדרו לירושלים דרך היבשה מן הצפון.⁴¹ היו שהתחתנו עם בעלי נתינות תורכית וכך נשארו בארץ.

35 שם. 37 תעודה 24. 39 תעודה 148. 36 תעודה 29. 40 תעודה 25. 38 תעודה 29. 41 תעודה 24. 36 תעודה 93.

היהודים נלחמו גם בפקידים התקיפים של המִתְצַרְפֶּלֶךְ והצליחו לגרש את קחמד עסאף מיפו.⁴² תחילה ניסו להשפיע על עלי אנרם, וכשלא עלה הדבר בידיהם ניסו לסלקו מירושלים.⁴³ הם לא הצליחו בכך, אבל גם הוא לא יכול לעצור את עלייתם לארץ-ישראל.

*

המסמכים של חטיבה 83 מבהירים מספר עניינים חשובים הקשורים במדיניות העות'מאנית לעלייה הציונית. עולה מהם שמנקודת-מבטו של המִתְצַרְפֶּלֶךְ החל איסור ההגירה ב־1884 ולא ב־1882. מ־1884 ועד 1888 חל האיסור רק על קבוצות עולים מחמש מדינות, ואילו בין השנים 1881-1891 היה כמעט חופש עלייה ליהודים. ב־1891 בוטלה גם עלייתם של יחידים, אבל האיסור חל עדיין רק על נתיני חמש מדינות. רק בשנת 1898 הפך האיסור לכללי. התברר גם שהשלטונות המקומיים נקטו לעתים מדיניות תקיפה נגד היהודים, ואילו קושטא — שכעיית עלייתם של היהודים היתה לה רק אחת מני רבות — היתה גמישה הרבה יותר בשל חולשתה נוכח לחצי המעצמות.

המסמכים מלמדים על נהגיה של הביורוקרטיה העות'מאנית באותה תקופה. המדינה העות'מאנית, שכבר בשנת 1882 הורתה לקונסולים שלה באירופה למנוע עלייתם של יהודים. שלהם צו מקביל למִתְצַרְפֶּלֶךְ של ירושלים רק בשנת 1884. בעבור זמן, כשהתעוררו בעיות שונות סביב פירושו של האיסור, לא הוחלף הצו משנת 1884 אלא ניתן לו פירוש חדש. כל אימת שההעוררה בעיה מקומית כלשהי ביקשה קושטא מירושלים את תמצית ההוראות וההתלטות בעניין, דבר שהיה קשור בוודאי לטיפולו האישי של עבד אלחמיד השני. נראה שהיה קל יותר לבקש באמצעות מברק מירושלים את הפרטים הדרושים במקום לחפש את העתקי הצווים והמכתבים מתאריכים שונים בקושטא עצמה.

42 ראה הערות 1, 5, 16, 91; וכן: פרחי, עמ' 5.
43 ראה הערות 20, 92, 148, 161.